

PAVARDŽIŲ LIETUVINIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE 1918–1940 M.

DANGIRAS MAČIULIS

Įvadas. XIX a. pabaigoje lietuvių tautinio judėjimo veikėjai pavardę laikė rimtu lietuviškos etninės tapatybės įrodymu ir net manė, kad iš jos skambesio galima atpažinti etninę kilmę. Taip, pavyzdžiui, galvojo vienas iš *Aušros* laikraščio steigėjų Andrius Jonas Vištelis-Višteliauskas, kuris pagal pavardės skambesį ieškojo lietuvių tarp garsių XIX a. Europos asmenybių¹. Tuo pat metu aušrininkai fiksavo lietuviškų asmenvardžių slavinimo bei germanizavimo atvejus ir įrodinėjo, kad lietuviški asmenvardžiai yra vertybės, kurias dera išsaugoti jų autentiška lietuviška forma, nepaveiktus kitų kalbų įtakos – nesuslavintus ar negermanizuotus². Iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių tautinio judėjimo veikėjai tik svajoto apie asmenvardžių „atlietuvinimą“, tačiau nebandė jo inicijuoti. Biurokratine prasme tai buvo iš esmės neįgyvendinama. Be to, manyta, kad pirmaeilis uždavinys yra užkirsti kelią lietuviškų pavardžių slavinimui, germanizavimui ir t. t. bei įtikinti savo bendruomenės narius, kad reikia saugoti savo lietuvišką pavardę. Tik lietuvių nacionalinės valstybės sukūrimas sudarė pamatinę sąlygą pavardžių „atlietuvinimo“ idėjos įgyvendinimui.

Pavardžių lietuvinimo klausimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. plačiau nenagrinėtas ir šio klausimo istoriografija sekli. Zigmo Zinkevičiaus daugiatomėje *Lietuvių kalbos istorijoje* šis klausimas trumpai pristatytas kaip viena iš Tarpukario Lietuvos bendrinės kalbos ugdymo problemų ir kovos su „prievartiniu nutautinimu“ išraiška. Tačiau konstatavęs valdžios administracinius žingsnius į pavardžių „atlietuvinimo“ įgyvendinimą, aktyvų kalbininkų įsitraukimą, jis nepastebėjo nei priimtų teisės aktų, nei prasidėjusio pavardžių kaitos proceso, tvirtindamas, kad jam kelią užkirto 1940 m.

¹ *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui*, parengė Bronius Genzelis, Genovaitė Gustaitė, Meilė Lukšienė, Vladas Žukas, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 278–279.

² [Antanas Kriščiukaitis-Aišbė] A. K., „Lietuvizkos pravardės“, in: *Auszra*, Tilžė, 1885, Nr. 9, p. 273–274.

prasadėjusi sovietinė okupacija³. Pranas Janauskas bene pirmasis dėmesingiau pažvelgė į pavardžių lietuvinimo reiškinį, tačiau žvilgsnį sutelkė tik į vieną epizodą – 1919 m. kilusią Karo mokyklos kariūnų iniciatyvą susilietuvinti pavardes. Jo manymu, lietuvindami pavardes kariūnai demonstravo lietuviškos tapatybės pasirinkimą⁴. Išsamiau pavardžių lietuvinimą tarpukariu apžvelgė Mindaugas Balkus, tačiau jo žvilgsnis apsiribojo procesais Kaune ir šio miesto gyventojų asmenvardžių lietuvinimą jis pristatė kaip organišką miesto lietuvejimo proceso apraišką⁵.

Straipsnio tikslas yra išanalizuoti pavardžių lietuvinimo procesą Lietuvos Respublikoje 1918–1940 m. Siekiama apžvelgti, kaip plėtojosi pavardžių lietuvinimo idėja, kaip kurtas šio proceso teisinis mechanizmas ir kaip klostėsi „atlietuvinimo“ praktika. Tirdami šį procesą sieksime atsakyti į šiuos klausimus: koks buvo pavardžių lietuvinimo tikslas, kokie instrumentai jam naudoti, pavardžių lietuvinimo procesas buvo tik nuleistas „iš viršaus“ ar buvo ir iniciatyvų „iš apačios“, ką pavardžių lietuvinimo eiga diagnozuoja apie procesus šalies vidaus politikoje.

Lietuviškų pavardžių klausimo sprendimas Steigiamajame Seime.

Antanas Vanagaitis 1918 m. gruodį kreipdamasis į katalikiškam jaunimui skirto žurnalo skaitytojus ragino lietuvių jaunimą „nusikarpyti lenkiškas pavardžių galūnes“ ir aiškino: „Per tiek metų lenkinimo mes – dauguma – nepasijutome įgiję keistą pavarde“. Anot jo, lenkai griebėsi visokių priemonių, kad tik suteiktų Lietuvai „lenkišką išvaizdą“ – ne tik „savo kalbą bruko“, bet ir „dar savaip elgėsi užrašydami vardus ir pavardes“. Todėl susiklostė taip, kad yra daug lietuvių, kurie „vos pakalbėdami lenkiškai, bet turėdami lenkišką pavarde, skaito save kilę iš lenkų“⁶. Politinė nepriklausomybė lietuvių etninei bendruomenei atvėrė galimybes šalyje įtvirtinti savo etnoso dominavimą visose gyvenimo srityse jas lituanizuojant. Atsirado prielaidos ir valstybės lygmeniu biurokратиškai spręsti pavardžių lituanizavimo klausimą.

³ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 5: *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 294–295.

⁴ Pranas Janauskas, „Kodėl Lietuvos kariūnai 1919 m. viduryje keitė savo pavardes?“, in: *Karo archyvas*, Vilnius, 2009, t. 24, p. 45–52.

⁵ Mindaugas Balkus, *Kaip Kovno tapo Kaunu: Miesto lituanizavimas 1918–1940 m.*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023.

⁶ [Antanas Vanagaitis] Gismantas, „Lietuvinkime pavardes!“, in: *Pavasaris*, Vilnius, 1918, Nr. 12, p. 10–11.

1919 m. liepos 2 d. Mykolo Sleževičiaus vadovaujamas Ministrų kabinetas, apsvarstęs 12 Karo mokyklos moksleivių prašymą sulietuvinti jų pavardes, nusprendė jį patenkinti ir nuo tos dienos įsakė vadintis: Andžejauskui – Andrium, Černauskui – Černium, Goniodskiui – Gonioniu, Kazlauskui – Kaziūnu, Kivlevičiui – Kukučiu, Makusevičiui – Matusaičiu, Statkevičiui – Statkum, Šilauskui – Šilu, Vrubliauskui – Šarūnu ir kt.⁷ Minėjome, kad 1919 m. kilusią Karo mokyklos kariūnų iniciatyvą susilietuvinti savo pavardes nagrinėjo Janauskas siekdamas išsiaškinti, kas būsimus karininkus paskatino tokiam žingsniui: ar tai buvo nulemta utilitarinių/merkantilinių sumetimų, ar tai atspindėjo „autentiškos lietuvių tapatybės paieškas“, o gal, pasak autoriaus, tai buvo „tiesiog abstraktus lingvistinis patriotizmas“. Jis šį žingsnį aiškino kaip „lietuvių tautinės tapatybės stiprinimo“ proceso, suvokto kaip „priešpriešos lenkiškajai įtakai“, išraišką. Pripažindamas, kad sunku vienareikšmiškai atsakyti, kas lėmė radikalų kariūnų apsisprendimą, Janauskas teigė, jog būsimi karininkai veikė neturėdami merkantilinių paskatų, nes „siekė kurti lietuvišką Lietuvą ir buvo pasiruošę dėl jos lieti savo kraują“⁸. Trumpai tariant, jie veikė vedini patriotinių motyvų ir siekė atsikratyti jiems „tikrais lietuviais“ tapti trukdančių lenkiškai skambančių pavardžių. Kad kariams buvo artimos lietuviško nacionalizmo idėjos, reikalaujančios radikaliai atsisakyti „svetimo“ ir išryškinti lietuviškos tapatybės patvirtinimu laikomus požymius – tarp jų ir įgyti „autentišką“ lietuvišką pavardę, – neabejotina. Abejonių kelia tik antilenkiško motyvo užaštrinimas. Neatmesdami antilenkiškų nuotaikų veiksnio, pastebėsime, kad kariūnų kreipimosi metu priešiškumas Lenkijai/lenkams dar nebuvo toks aštrus ir manome, kad pastarieji tiesiog siekė turėti „tikras“ lietuviškas pavardes – čia pirmiausia pasireiškė kategoriškas „svetimo“, o ne „lenkiško“ atmetimas.

Svarbi Janausko įžvalga, kad kariūnų kreipimasi paskatinusiu veiksniu galėjo tapti 1919 m. sausį Lietuvos ministrų kabineto išleistas Laikinasis įstatymas apie pilietybę bei tų pačių metų liepos 1 d. priimti Pasų įstatai, pagal kuriuos kiekvienas šalies pilietis iki 1922 m. kovo 31 d. turėjo įsigyti pasą. Todėl tikėtina, kad kariūnai ir kreipėsi su prašymu dėl savo pavardžių, nes lietuviškuose pasuose norėjo vadintis jau „sutautintomis“ pavardėmis⁹.

⁷ Vyriausybės įsakymas 1919 m. liepos mėn. 2 d., in: *Laikinosios Vyriausybės žinios*, Vilnius, 1919-08-07, Nr. 10, p. 1.

⁸ Pranas Janauskas, *op. cit.*, p. 52.

⁹ *Ibid.*, p. 48–49.

Savo ruožtu pridursime: tautiškai angažuoti kariūnai norėjo tapti karininkais jau turėdami sulietuvintas pavardes – kad kariuomenės vado įsakyme, kuriame jie pirmą kartą bus paminėti kaip karininkai, jų pavardės skambėtų lietuviškai. Manome, kad noras pradėti profesionalaus kario karjerą su neabejotinai lietuviška pavarde pastariesiems buvo gerokai svarbesnis už pavardės skambėjimą pase.

Karo mokyklos kariūnų prašymas sulietuvinti pavardes ir jo patenkimo istorija yra svarbi tuo, kad iškalbingai parodė, jog pavardžių lietuvinimo idėjos buvo ne tik lietuvių visuomenės veikėjų ar valdžios ir politinio elito atstovų galvose, bet sklandė ir visuomenėje. Inicatyvą dėl pavardžių pirmiausia pademonstravo ne valdžios atstovai, o tautiškai nusistatę visuomenės nariai, kurių „nekantrumo“ dėka atsirado pirmasis teisės aktas, norminantis asmenvardžius ir iš esmės kuriantis precedentinę praktiką. Veikiausiai kariūnų iniciatyva paskatino valdžią kurti mechanizmą, kuris biurokратиškai reglamentuotų teisinį šio klausimo sureguliovimą.

1921 m. spalio 14 d. Steigiamajame Seime buvo pristatytas Pavardžių keitimo įstatymo sumanymas – parlamento nariai turėjo pirmiausia nuspręsti, ar tokio įstatymo apskritai reikia. Šio įstatymo projektas, atkeliavęs iš vyriausybės, jau antrus metus gulėjo parlamente. Jį apsvarstė Steigiamąjo seimo Bendrosios teisės komisija, papildydama, jos manymu, reikalingomis pataisomis ir pateikė parlamentarams. Bendrosios teisės komisijai atstovaujantis ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų frakcijai priklausantis Mykolas Sleževičius pristatydamas šio teisės akto sumanymą informavo, kad jis gimė Ministrų kabineto iniciatyva, o Vyriausybė jo reikalingumą grindžia tuo, jog esamu momentu Vidaus reikalų ministerija (toliau – VRM) ir Ministrų kabinetas gauna „be galo daug“ piliečių prašymų pakeisti pavardes. Tačiau Vyriausybė, neturėdama teisinio pamato, negali šių prašymų patenkinti, todėl nori tai teisiškai reglamentuoti, ir pabrėžė, kad šią problemą dera spręsti labai atsakingai, nes „pavardžių keitimas gali ateity turėti daug ir juridinės reikšmės ir šiaip didelės reikšmės santykiuos su kitais asmenimis“¹⁰.

Šio įstatymo sumanymo svarstymą parlamente lydėjo karšta diskusija. Aštriausiai sumanymą kritikavo kairieji. Socialdemokratas Vincas Čepinskis ragino šio įstatymo visai nesvarstyti, nes, jo nuomone, „ne vienas padorus žmogus nesisstengs pakeisti savo pavardę“. Jis įrodinėjo, kad pavardžių

¹⁰ 132-as Steigiamąjo Seimo posėdis, in: *Steigiamąjo Seimo darbai*, Kaunas, 1921, sąs. 28, p. 5.

keitimas bus naudingas „tiktai visokios rūšies tamsiems asmenims“. Jam antrino partinis bendražygis Antanas Povylius tvirtindamas, kad Seimas turi gerokai svarbesnių klausimų, todėl šio įstatymo svarstymą galima ramiai atidėti dar „bent porai metų“¹¹.

Tačiau dauguma Seimo narių pritarė įstatymo idėjai, o tokia nuostata buvo grindžiama siekiu sukurti teisinį pavardžių keitimo mechanizmą, kurio pagrindinis tikslas – sulietuvinti pavardes ar, kaip įsivaizduota, atkurti jų autentiškas lietuviškas formas. Krikščionių demokratų partijos veikėjas Mykolas Krupavičius į įstatymo projektą parlamento narius ragino žvelgti kaip į istorinės tiesos atkūrimą: „Mūsų nelaiminga istorija privedė prie to, kad labai daug žmonių nenešioja savo tėvų pavardžių. [...] Dabar klausimas, ar palikti tuos žmonės mūsų žiaurios istorijos auka. Aš juos vadinu auka, kadangi prieš jų valią jie buvo perkrikštyti į lenkus, rusus, į gudus ir į vokiečius“. Todėl, jo nuomone, įstatymo projektas privalo būti svarstomas siekiant „atitaisyti mums istorijos padarytas nuoskaudas, norint atkrikštyti iš lenkiško ar rusiško krikšto savo pavardės“. Pritardamas Krupavičiui vyriausybės vadovas Kazys Grinius pateikė asmeninį pavyzdį: „Mano pavardė visur užrašyta „Grinievič“. O žmonės nuo amžių vadina Griniais ir aš norėčiau taip vadintis“¹².

Plėtojantis diskusijai, Pavardžių keitimo įstatymo sumanymą remiantys Seimo nariai pirmiausia akcentavo šiame teisės akto projekte reglamentuotą galimybę lietuviams atgauti savo tikrąsias pavardes. Krikščionių demokratų frakcijai priklausantis Sikstas Riauka kalbėjo: „500 metų praėjo, kaip stengėsi mus ištautinti ir pavergti. Ir dabar, jei mes norime būti laisvi, tad neturim netik savo vardo išsižadėti, bet visas tas šiukšles nubraukti!“ Jam pritariantis Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungai priklausantis Povilas Kuzminskis pareiškė: „Jei žmogaus vardą pakeitė istorija, tad atitaisyti man rodos nereikėtų drovėtis“¹³. Seimo nariai nutarė, kad šio įstatymo sumanymas svarstytinas¹⁴.

Po atsižvelgiant į išsakytas pastabas padarytų teisės akto projekto pakeitimų ir papildymų prie jo svarstymo Steigiamasis Seimas grįžo po trijų mėnesių – 1922 m. sausio 17 d. parlamente buvo surengtas antrasis projekto skaitymas. Šįkart diskusijos dėl įstatymo prasmingumo jau nebuvo, o jo

¹¹ *Ibid.*, p. 5–6.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, p. 7.

¹⁴ *Ibid.*, p. 8.

tekstą priiminėjant svarstyto tik techninės pavardžių keitimo įgyvendinimo detalės. Tą pačią dieną Steigiamasis Seimas šį įstatymą priėmė¹⁵.

1922 m. vasarį *Vyriausybės žiniose* paskelbtas Pavardžių keitimo įstatymas skelbė, kad „esant svarbioms priežastims, pavardės gali būti keičiamos“¹⁶. Tokią teisę turėjo kiekvienas 21-erių metų amžiaus sulaukęs pilietis. Teisti įkalinimo bausme šia teise galėjo pasinaudoti tik praėjus 5-eriems metams nuo bausmės atlikimo. Prašymas keisti pavardę, nurodant priežastį, turėjo būti paduodamas vidaus reikalų ministrui, o galutinį sprendimą priimdavo Ministrų kabinetas. Pavardės keitimo procesas buvo viešas – *Vyriausybės žiniose* privalėta patalpinti skelbimus, informuojančius apie ketinimą ir jau įvykusį pavardės keitimą.

Pasiryžusiųjų pavardžių keitimo įstatymo reglamentuotu keliu pasikeisti pavardę laukė ilga, biurokatiškai varginanti (kai kada ir sudėtinga – kai gimimo metrikų gavimas buvo komplikuoatas ar apskritai neįmanomas) ir išlaidų reikalaujanti procedūra. O jai pasibaigus dar tekdavo porą metų laukti galimų pretenzijų, nes įstatyme buvo nuostata, kad „nukentėjusieji dėl kieno nors pavardės pakeitimo asmens gali per 2 metus ieškoti teismo keliu iš pakeitusio pavardę nuostolių atlyginimo ir reikalauti užginti vadin-tis nauja pavarde“¹⁷. Manome, kad norinčių pakeisti savo pavardę netrūko, tačiau varginanti, ilga ir brangi biurokatinė procedūra atbaidė ne vieną iki tol norėjusį pavardę susilietuvinti ar ją pasikeisti dėl kitos priežasties.

1933 m. diskusija dėl pavardžių. Nors, kaip jau minėta, pagal 1922 m. priimtą Pavardžių keitimo įstatymą piliečių laikė biurokatiškai klampi procedūra, tačiau, šiaip ar taip, sukurtas pavardžių keitimo mechanizmas veikė, todėl ir viešų diskusijų dėl pavardžių lituanizavimo nebuvo. Jos kilo 1933 m., kai VRM nusprendė gyventojams išduoti naujus pasus ir šią progą ruošėsi išnaudoti gyventojų pavardžių „tvarkymui“ ir „taisymui“ – iš esmės jų lituanizavimui. Valdžios sumanymas visuomenėje sukėlė diskusiją tarp pavardžių „taisymo“ šalininkų ir priešininkų.

Ragindamas lietuvininti pavardes valdžios oficioze ta proga pasisakė kalbininkas Juozas Balčikonis primindamas, kad pavardės lietuviškas formas prarado „tais sunkiais tautos gyvenimo laikais, kada ne tik su lietuviška

¹⁵ 159-as Steigiamojo Seimo posėdis, in: *Steigiamojo Seimo darbai*, Kaunas, 1922, sąs. 33, p. 33–35.

¹⁶ Pavardžių keitimo įstatymas, in: *Vyriausybės žinios*, Kaunas, 1922-02-10, Nr. 79, p. 1.

¹⁷ *Ibid.*

kalba, bet ir su lietuviška pavarde aiškesniam žmogui negražu buvo viešai rodytis“. Jis pavardžių lietuviškumo klausimą siejo su tautinės savimonės klausimu, tiksliau – su lietuviško etnoso dominavimo įtvirtinimu šalyje. Pavardžių „atlietuvinimą“ laikė ir tautinės savigarbos klausimu, nes, jo teigimu, „sava kalba ir jos grynumas kelia tautos dvasią, taip turėtų ją kelti ir grynos, nuvalytos lietuviškos pavardės“ ir kvietė „be jokios baimės ir svyravimų“ neatidėliojant įvykdyti pavardžių „atlietuvinimą“, nes to reikalauja lietuvių tautos interesai¹⁸.

Kitoje barikados pusėje buvo, pavyzdžiui, poetas Jonas Kossu-Aleksandravičius. Jis neneigė šios problemos svarbos ir laikė tai viena iš priemonių įtvirtinti lietuviško etnoso dominavimą šalyje, tačiau pavardžių „atlietuvinimo“ klausimo nelaikė pirmaeiliu. Savo poziciją grindė tuo, kad tai, jo manymu, esmingai nesprenžia šalies piliečių lietuviškos tapatybės pasirinkimo ar dominuojančio lietuviško kalbinio kraštovaizdžio įtvirtinimo klausimo. Kritikuodamas idėją, Kossu-Aleksandravičius pastebėjo, kad dalis lietuviškų pavardžių yra tiesiog svetimos kilmės, dalį pavardžių, jo manymu, „mes gavome suslavintų“, o daugelį pavardžių esą iškraipė kunigaikščių raštininkai, rašę jas svetima kalba ir „svetima galūne“. Taigi dauguma lietuvių dabartinę pavardės formą jau turėjo prieš kelis šimtus metų ir jis ragino tai įvertinti kaip istorinį palikimą – „turime skaitytis su savo praeitimi“¹⁹.

Tačiau svarbiausias, Kossu-Aleksandravičiaus nuomone, pavardžių keitimo kampanijos trūkumas buvo tai, kad pavardės pakeitimas niekaip nepaveiks lietuviškos tapatybės – tautinis sąmoningumas netaps raiškesnis. Jis net pasidalino nuogaštavimu, kad pavardės sulietuvinimu gali pasinaudoti kitų etnosų atstovai norėdami nuslėpti savo tapatybę ir ragino tam užkirsti kelią: „Mes negalime duoti lietuviškų pavardžių žydeliams, nors jie jų su ašaromis prašytų. Mes negalime leisti svetimų į mūsų tarpą, negalime leisti nors iki tol, kol mes juos kultūriškai nugalėsime, nes jie gali užnuodyti mūsų kraują, pagadinti mūsų būdą. Nei rusui, nei lenkui, nei vokiečiui negalima leisti lietuvininti pavardės, nes jie nors pavarde nuo lietuvio kol kas skiriasi“²⁰.

Skelbdama šį Kossu-Aleksandravičiaus straipsnį *Naujosios Romuvos* redakcija pridėjo pastabą, kad nors su daugeliu autoriaus minčių sutinka,

¹⁸ Juozas Balčikonis, „Suslavintos pavardės ir jų keitimas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-10-04, Nr. 224, p. 2.

¹⁹ Jonas Kossu-Aleksandravičius, „Pasidarykime lietuvių patys“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1933, Nr. 147, p. 849–850.

²⁰ *Ibid.*, p. 850.

tačiau pavardžių klausimu ji yra „kiek kitos nuomonės“²¹. Veikiausiai žurnalas ir jį supanti bendraminčių aplinka sąmoningai siekė sukelti diskusiją dėl pavardžių „atlietuvinimo“. Diskusija kilo, o tam pasitarnavo palankiai susiklosčiusios straipsnio paskelbimo aplinkybės. Kossu-Aleksandravičiaus tekstas jau kelias savaites gulėjo redakcijoje, kai *Lietuvos aide* pasirodė Balčikonio straipsnis²². Todėl *Naujojoje Romuvoje* vėliau pasirodęs poeto tekstas kalbininkui pasirodė kaip parašytas atsakant į jo straipsnį. Užsiėmė diskusija.

Kossu-Aleksandravičiaus straipsnį Balčikonis įvardijo kaip „netvirtos argumentacijos“ „atlietuvinimo“ reformos priešininko tekstą. Atmesdamas poeto argumentus, kalbininkas atkreipė dėmesį į jo paties dvigubą pavarde. Pastebėdamas, kad pavardė Aleksandravičius yra slaviškos kilmės, o jo antroji pavardė išties yra Kuosa, „o ne koks negirdėtas Kossu“, čia pat siūlė: „Kas turi vieną lietuvišką pavardę, kitą, slavišką, gali visai numesti be keitimo“, ir pridūrė, kad „tokias iškraipytas pavardes, kaip „Kossu“, būtinai reikia atlietuvinti, nes jos yra savo kalbos niekinimo liekana“²³. Balčikonio nuomone, atsisakantys sulietuvinti pavardę demonstruoja nenorą patvirtinti savo lietuvišką tapatybę ir kildina save „iš visokių atėjūnų“. Jis pabrėžė, kad autentiška lietuviška pavardė jos savininką ne tik susaisto su lietuvišku etnosu, bet ir paverčia garbingos istorinės praeities ir kultūrinės tradicijos bendrasavininku.

Kossu-Aleksandravičius ragino „patriotinę energiją“ nukreipti kita linkme – pavyzdžiui, pasirūpinti šalies pakraščiais, kur, jo žodžiais, „nesusipratę lietuviai ne tik tyčiojas, bet ir muša mūsų veteranus ir knygnešius“. Jis akcentavo, kad pirmiausia reikia rūpintis piliečius paversti sąmoningais lietuviais, o ne rūpintis išoriniu lietuviškumo įtvirtinimu ir siūlė: „Ar negeriau būtų, kad mes dalį patriotizmo perkeltume iš Kauno į pakraščius: Klaipėdon ir pademarklinėn. Jų siela turėtų būti mums svarbiau, kaip pavardės“²⁴.

Tęsiantis diskusijai, reaguodamas į Juozo Gobio straipsnį²⁵ Balčikonis pabrėžė, kad tokia diskusija yra reikalinga, nes paliečia plačių visuomenės

²¹ *Ibid.*, p. 851.

²² Jonas Kossu-Aleksandravičius, „Žygis prieš vieną kareivį“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1933, Nr. 152, p. 950.

²³ Juozas Balčikonis, „Nustokime niekinti save! Dėl pavardžių atlietuvinimo“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-11-11, Nr. 256, p. 8.

²⁴ Jonas Kossu-Aleksandravičius, *op. cit.*, p. 951.

²⁵ Juozas Gobis, „Dėl pavardžių atlietuvinimo“, in: *Rytas*, Kaunas, 1933-11-20, Nr. 264, p. 5.

sluoksnių interesus. Pavardžių „atitaisymo darba“ jis laikė dėsningu ir savalaikiu nuoseklaus tautinės valstybės (orientuotos į lietuviško etnosu dominavimą) kūrimo darbu, kurį atlikti tiesiog atėjo metas²⁶.

1933 m. rudenį *Lietuvos studento* redakcija reaguodama į visuomenėje kilusią diskusiją žinomų žmonių paprašė atsakyti į klausimus: ką jie mano apie pavardžių sulietuvinimo aktualumą, kaip reiktų jas lietuvinti ir ar dėtų tai atlikti prievarta. Atsakymai buvo ne vienareikšmiški. Juozas Ambrazavičius pareiškė nemėgštą savo pavardės, tačiau jos keisti nesiruošia, nes laiko tai neaktuali dalyku, tačiau tuo pat metu pareiškė, kad tikras lietuvis turėtų nešioti „ir savo neskolintinį drabužį“ – lietuvišką pavardę. Vyduanas atsakė, kad prievarta keisti pavardžių nereiktų, tačiau čia pat pridūrė manąs, jog „yra sveikas reiškinys“ vardan „visos tautos garbės“ priversti pasikeisti savo pavardes tuos, kurie mano, jog slaviškumo ar vokiškumo požymius pavardėje turėti yra garbinga, nes tokios garbės jiems nesuteikia lietuviška pavardė. Stasys Anglickis pareiškė, kad „principe pavardžių lietuvinimas nėra blogas dalykas“, tačiau paragino lietuvinti atsargiai, pastebėdamas, kad „laikant lietuviais tik tuos, kurie turi grynai lietuviškas pavardes, daugybę mūsų tautos žadintojų pasisavintų lenkai ar kiti“²⁷. Į redakcijos klausimą Antanas Miškinis atsakė klausimu: „Kas mūsų nenorėtų, kad pavardės būtų lietuviškos?“, ir pridūrė, kad jų keitimas turėtų vykti savanoriškai, be prievartos. Jam pritardamas Stasys Šalkauskis siūlė pavardžių lietuvinimo procedūrą „palengvinti iki galimų ribų“ ir griežtai pasisakė prieš prievartą²⁸.

Iš *Lietuvos studento* redakcijos paskelbtų atsakymų buvo galima susidaryti įspūdį, kad toli gražu ne visiems pavardžių sulietuvinimas atrodė gyvybiškai svarbus klausimas, tačiau tuo pat metu visi jo pageidavo. Nuogaustaujant dėl įvairiausių pasekmių, dominavo požiūris, kad prievartinio pavardžių lietuvinimo negali būti ir šio proceso skubinti nederėtų. Tarp pasisakiusiųjų *Lietuvos studente* išsiskyrė tik radikali kalbininko Antano Salio pozicija, kuris buvo kategoriškas įrodinėdamas, kad „sugadintąsias pavardes visiems turėtų būti privalu pasitaisyti“ ir optimistiškai tikėjosi, jog „lietuviškoji šviesuomenė čia prievartos nejaus, tik tautinę pareigą“²⁹.

²⁶ Juozas Balčikonis, „Pavardžių ir atlietuvinimo priešininkai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1933-12-23, Nr. 292, p. 7–8.

²⁷ „Pavardžių problema“, in: *Lietuvos studentas*, Kaunas, 1933-12-10, Nr. 13, p. 1.

²⁸ „Pavardžių problema“, in: *Lietuvos studentas*, Kaunas, 1933-11-15, Nr. 12, p. 1.

²⁹ *Ibid.*, p. 2.

Aptarta diskusija gali sudaryti įspūdį, kad radikalieji ir nuosekliausi pavardžių lietuvinimo šalininkai buvo kalbininkai Balčikonis ir Salys. Iš tiesų neatidėliotino pavardžių lietuvinimo šalininkų gretos buvo gerokai platesnės. Kalbėdamas pavardžių sulietuvinimo šalininkų vardu kunigas Petras Veblaitis tikino, kad jis nemano, jog sulietuvinus pavardes ir vietovardžius, „Lietuva jau bus visai lietuviška“. Tačiau įrodinėjo, kad šaliai būtų žalinga, jei lietuviškos pavardės ir toliau liktų „lenkiškai skambančia firma, kurioj užrašyta sulenkinta ar lenkiška pavardė, nors jos savininkas lietuvis“. Jis tikino, kad tuo ir toliau naudotųsi lenkai – galėtų net klaidinti pasaulį aiškindami, jog Lietuva yra lenkiškas kraštas ir kaip įrodymą pateikti gyventojų pavardes su lenkiškomis galūnėmis *-auskas, -vičius, -ickas* bei lenkiškai skambančius vietovardžius³⁰.

Kad pavardžių sulietuvinimas 1933 m. buvo virtęs svarbiu, viešai šalyje svarstomu klausimu, įrodo ir tai, kad apie jį imta rašyti pirmuose laikraščiu puslapiuose. 1933 m. lapkritį, pirmiausia skaitytojui į akis krentančioje savaitraščio *Šiaurės Lietuva* vietoje, pasirodė straipsnis „Kaip dergtos lietuviškos pavardės“. Tautininkų leidinys pranešė, kad Šiaulių „Aušros“ muziejus ką tik gavo įdomų eksponatą – Stasys Putvinskis (Vlado Putvinskio sūnus) perdavė bylą iš buvusios Šiaulių ekonomijos archyvo, kurioje 1802 m. buvo surašyti Platono Zubovo dvarų valstiečiai, įvairiais būdais įrodę savo bajorišką kilmę. Paskelbti ir sulenkintų valstiečių pavardžių pavyzdžiai: Kumpis virto Kumpikevičiumi, Kanapė – Kanopko, Birutis – Birutavičiumi, Čepulis – Čapskiu, Balčiūnas – Balcevičiumi, Nagius – Nagevičiumi ir t. t. Redakcija pastebėjo, kad šioje byloje „daugelis šiauliečių su sugadintom pavardėm“ gali rasti „pirmąją tikrąją savo pavardę“³¹. Šis valdžios įtakoje esančiame leidinyje paskelbtas „dokumentinis įrodymas“ buvo skirtas pavardžių lietuvinimo priešininkams – turėjo pasitarnauti įtikinimui, kad lietuvių pavardėms privalu gražinti autentiškas formas. Tokiu būdu valdžia siuntė žinią visuomenei, kad ji pasisako už pavardžių sulietuvinimą.

Pavardžių „atlietuvinimo“ klausimas svarstytas ne tik Lietuvoje, bet ir už faktinių valstybės sienų. Į šalyje išplieskusią diskusiją reagavo ir Vilniaus lietuviai. 1933 m. spalio 29 d. Vilniuje Lietuvių mokslo draugija organizavo viešą paskaitą, kurioje referatą apie lietuviškus vardus ir pavardes

³⁰ Petras Veblaitis, „Pavardes ir vietovardžius sulietuvinim“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1933, Nr. 152, p. 693.

³¹ R-las, „Kaip dergtos lietuviškos pavardės“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-11-19, Nr. 47, p. 1.

skaitė pedagogas ir rašytojas Marcelinas Šikšnys. Apžvelgęs lietuviškų pavardžių kilmę – paaiškinęs įvairius jų atsiradimo ir susidarymo kelius apibendrinamas tvirtino, kad maždaug pusė jų „skamba ne visai lietuviškai, o dažnai ir visai nelietuviškai“. Jis pastebėjo, kad net tokių lietuvių visuomenei nusipelnusių asmenų (kuriems, pasak jo, „be abejo labai rūpėjo ir rūpi mūsų kalbos grynumas“) kaip, pavyzdžiui, Basanavičius, Dobužinskis, Dambrauskas, Jablonskis, Herbačiauskas, Landsbergis, Mickevičius (Krėvė), Petkevičiūtė, Storasta, Višinskis, Žukauskas ir kt. pavardės, yra ne lietuviškos arba iškraipytos lietuviškos. O tai esą akivaizdžiai rodo, kad su lietuviškomis pavardėmis „yra kas tai negerai“. Šikšnys pabrėžė, kad toks didelis nelietuviškos kilmės pavardžių kiekis šalyje iškreipia lietuvišką jos kraštovaizdį ar net kėsina paneigti lietuvišką valstybės pobūdį: „turėdama savo tarpe tiek daug svetimų pavardžių, tauta lig nustoja savo tikrojo lietuviškojo veido, ypač svetimšalių akyse“, ir paragino įsivaizduoti, koks būtų šalies įvaizdis, jei į kokį nors tarptautinį kongresą iš Lietuvos nuvyktų delegacija, kurios nariais būtų Čarneckis, Sidzikauskas, Purickis, Petkevičius ir Romeris su Voldemaru. Jis tikino, kad tada kiekvienas svetimšalis pagalvotų: „Vargšė ta Lietuva! Matyt neturi gabių saviškių, kad į kongresą siunčia paskolintus žmones...“³²

Dera pridurti, kad iš pavardžių sulietuvinimo šalininkų stovyklos nesigirdėjo reikalavimų lietuvininti jau mirusių lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjų pavardes – tai buvo oponentų pramanas. Tačiau toks reikalavimas nuskambėjo dar gyvų lietuvių veikėjų adresu. Pavyzdžiui, Veblaitis atkreipė visuomenės dėmesį, kad yra net nusipelnusių lietuvių visuomenei veikėjų su „neatlietuvintomis pavardėmis“ ir jei šie atsakytų savo pavardes „atlietuvinti“, tai reikštų, kad jie, nors ir „padarę garbingus valstybinius darbus ir pasižymėję valstybinėmis dorybėmis“, vis dėlto negali būti pateikiami kitiems sektinu pavyzdžiu, nes turi „lietuviškume trūkumų“³³. Trumpai tariant, Veblaitis ir jo bendraminčiai visuomenei siuntė žinią: jei nori būti „lietuviai be trūkumu“ – privalai susilietuvinti pavardę, o šio trūkumo negali kompensuoti tavo praeities nuopelnai tautinei bendruomenei.

1933 m. įsiplieskusi diskusija dėl pavardžių sulietuvinimo atskleidė, kad visuomenė yra pribrendusi pavardžių lituanizavimui. Nors susidarė dvi tarpusavyje diskutuojančios pavardžių sulietuvinimo šalininkų ir

³² Marcelinas Šikšnys, *Pastabos dėl mūsų vardų, pavardžių ir rašybos reformos*, Vilnius: „Ruch“ spaustuvė, 1933, p. 19.

³³ Petras Veblaitis, *op. cit.*, p. 693.

priešininkų stovyklos, tačiau takoskyra tarp jų nebuvo esminga, nes net priešininkų stovykloje dominavo nuostata, kad pavardžių lituanizavimas pageidautinas. Tarp stovyklų esmingai skyrėsi tik požiūris, kaip pavardes derėtų sulietuvinti – ar tai atlikti privaloma tvarka, ar palikti kiekvienam piliečiui apsisprendimo teisę. Ši diskusija pasitarnavo kaip parengiamasis etapas pavardžių sulietuvinimui, nes aktualizavo klausimą, o kai kuriuos asmenis net pastūmėjo atlikti žingsnius, siekiant sulietuvinti pavardes. 1933 m. rudenį Balčikonis tvirtino vasarą iš provincijos gavęs keletą laiškų, kurių autoriai, išgirdę apie sumanymą sulietuvinti pavardes, teiravosi, kaip jie galėtų kuo greičiau savo slaviškas pavardes paversti lietuviškomis, o vienas net skundėsi jaučiantis gėdą prieš kaimynus dėl savo nelietuviškos pavardės galūnės³⁴.

Pasirengimas pavardžių sulietuvinimui. 1933 m. VRM ėmė rengtis pavardžių sulietuvinimui. Prie ministerijos buvo sudaryta Pavardžių ir vietovardžių atlietuvinimo komisija. Tiesa, ji ilgą laiką veikė tarsi pusiau oficialiai, o jos pirmininkas Juozas Balčikonis darbavosi iš esmės savanoriškais pagrindais³⁵. VRM ministerijos nurodymu tais pačiais metais šalies savivaldybės surašė visų gyventojų pavardes. 1934 m. VRM įdarbino 7 VDU studentus kalbininkus, kurie apkeliavo savivaldybes tikrindami surašytas pavardes ir tuo pat metu surašinėdami vietovardžius. Šie tarnautojai dirbo vienerius metus: pirmąjį pusmetį tikrino pavardes ir vietovardžius vietoje, o antrąjį – sudarė kartotekinių pavardžių ir vietovardžių žodyną³⁶. Savo ruožtu kalbininkai, įsitraukę į pavardžių lietuvinimo darbą, kaupė jam medžiagą ieškodami šaltinių, kuriuose užfiksuotos senosios lietuviškų pavardžių formos. Pavyzdžiui, Antanas Salys studijavo senas katalikų parapijų metrikų knygas ir išsirašinėjo pavardžių formas³⁷.

³⁴ Juozas Balčikonis, „Suslavintos pavardės ir jų keitimas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-10-04, Nr. 224, p. 2.

³⁵ Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) raštas Ministrui pirmininkui, 1938-07-04, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumeruoti].

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Antano Salio padaryti pavardžių išrašai iš Švėkšnos parapijinės bažnyčios knygu, in: *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka* (toliau – LNMMB), f. 111, b. 160; Antano Salio padaryti pavardžių išrašai iš Švėkšnos, Platelių, Dusetų, Skaudvilės, Vandžiogalos bažnyčių metrikų knygu, in: LNMMB, f. 111, b. 150; Antano Salio padaryti pavardžių išrašai iš įvairių bažnyčių gimimo metrikų knygu, in: LNMMB RS, f. 111, b. 197.

1934 m. gruodį VRM, tiksliau – Pavardžių komisijos pirmininkas Balčikonis, optimistiškai tikėjosi iki kitų metų birželio išleisti pavardžių ir vietovardžių žodynus. Tuo metu VRM jau buvo surinkusi ir patikrinusi Lietuvoje (išskyrus Klaipėdos kraštą) vartojamas pavardes ir vietovardžius³⁸. Užbėgdami į priekį pastebėsime, kad šie optimistiniai lūkesčiai neišsipildė. 1938 m. liepą VRM tvirtino, kad komisija jau „atlietuvino“ visus vietovardžius ir suredagavo vietovardžių žodyną, tačiau dar nebaigė „atlietuvinti“ visų pavardžių ir suredaguoti jų žodyno. Rengdama pavardžių žodyną ir norėdama „patenkinti gausius visuomenės kreipimusis savo pavardžių atlietuvinimo reikalais“ VRM šiems klausimams spręsti skyrė atskirą ministerijos valdininką, tačiau šis, kaip pažymėta, nespėjo atlikti visų darbų. Todėl 1938 m. liepos pradžioje VRM norėdama kuo greičiau baigti pavardžių žodyno rengimą, prašė Vyriausybės leidimo pasamdyti du neetatinius tarnautojus – studentus kalbininkus³⁹. Derėtų pridurti, kad derybos su spaustuvėmis dėl pavardžių žodyno leidimos vyko nuo 1935 m., o 1939 m. gruodžio pabaigoje net buvo sutarta dėl pavardžių žodyno leidimo pradžios atskirais sąsiuviniais⁴⁰, tačiau lietuviškų pavardžių žodynas tarpukariu taip ir nepasirodė.

Pavardžių sulietuvinimo klausimas visą laiką buvo ir politinio režimo lyderio Antano Smetonos akiraityje. 1935 m. sausio 5 d. Kaune vykusiame Lietuvių tautininkų sąjungos suvažiavime dalyvavęs šalies prezidentas pasakė programinę kalbą. Ji buvo skirta vadinamajai tautinio auklėjimo problemai – kaip reikia stiprinti lietuviško etnoso tautinę savimone. Apžvelgdamas neigiamas lietuviško būdo savybes Smetona pirmiausia įvardijo lietuvių polinkį į kosmopolitizmą teigdamas, kad „lietuvius mėgsta kas svetima, mažai tegebia kas sava, nenori atsilikti mados, gėdiasi kitiems pasirodyti koks yra“, ir atsigręžęs į praeitį pateikė lietuvių bajorų pavyzdį, kurie lietuvių kalbą pakeitė į lenkų. Priminė, kaip lengvai jie „kratėsi tautinių ypatumų“: „greta vokiečių gyvendamas, lietuvis davėsi koptojamas savo pavardės galūnę, o susidūręs su slavais, – ilgino savo pavardę *ič* arba *skij* arba ją keitė slaviškai“. Pritardamas kalbininkų raginimui „atitaisyti nutautintas pavardes“ Smetona kritikavo, jo žodžiais, „kai kuriuos mūsų rašytojus“, kurie esą pyksta ir šaiposi iš kalbininkų pastangų

³⁸ Pavardžių komisijos raštas Klaipėdos krašto direktorijai, 1934-12-01, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 29, l. 71.

³⁹ VRM raštas Ministrui pirmininkui, 1938-07-04, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumeruoti]

⁴⁰ VRM susirašinėjimo su leidyklomis dėl pavardžių žodyno byla, in: LCVA, f. 1367, ap. 5, b. 276.

sutvarkyti „sudarkytas pavardės“⁴¹. Tikriausiai Smetona turėjo galvoje minėtą kalbininko Balčikonio ir poeto Aisčio viešą diskusiją. Šalies vadovo kalboje nuskambėjo tvirtas kalbininkų siūlomo pavardžių sulietuvavimo kurso palaikymas.

Smetonos kalboje tada prisimintas lietuviškų pavardžių sulietuvavimo klausimas nebuvo atsitiktinis. Pavardžių klausimo sprendimu susirūpino ir valdžia. 1935 m. buvo „legalizuota“ prie VRM jau faktiškai porą metų veikianči Pavardžių ir vietovardžių atlietuvavimo komisija⁴². Tiesa, įsakymas dėl jos patvirtinimo, kaip veikiančios nuo 1935 m. sausio 1 d., buvo priimtas tik birželio 26 d. Šios komisijos pirmininku buvo paskirtas prof. Juozas Balčikonis, o nariais tapo VRM Administracijos departamento direktorius A. Survila, dr. Antanas Salys, kun. Petras Veblaitis, Jurgis Talmantas ir J. Griška⁴³. Nors VRM įsakymas skelbė, kad komisija sudaryta „nutautintųjų pavardžių ir vietovardžių atlietuvavimui“⁴⁴, tačiau jos pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į pavardžių klausimą.

Turimi skurdūs šaltiniai neleidžia detaliam atskleisti Pavardžių ir vietovardžių atlietuvavimo komisijos darbo, tačiau įgalina tvirtinti, kad jis vyko sparčiai: pavyzdžiui, 1935 m. sausio – kovo mėnesiais įvyko 22 šios komisijos posėdžiai, kurių metu buvo apsvaistyta 12 850 pavardžių⁴⁵. Visuomenėje pasklidus žiniai apie šios komisijos veiklą ir joje dirbančius kalbininkus, į VRM ėmė plaukti piliečių laišakai, prašantys patarimo kaip jiems derėtų susilietuvinti turimas pavardes. Į komisiją adresuoti piliečių laišakai atsidurdavo Salio ar kitų kalbininkų rankose. Pavyzdžiui, 1935 m. kovą Sindriūnų pradžios mokykloje dirbantis mokytojas Vytautas Krasnickas laišku kreipėsi į Salį. Atsiprašydamas už trukdymą ir prisipažindamas „nėbegalėdamas sulaukti pavardžių atlietuvavimą ir nepakęsdamas savo sulenkintos ar surusintos pavardės“, prašė patarti, kaip lietuviškai turėtų skambėti jo pavardė Krasnickas⁴⁶. Pavardės sulietuvavimo siekiantis Stasys Žakevičius

⁴¹ Antanas Smetona, *Pasakyta parašyta*, t. 2, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1974, p. 31.

⁴² VRM raštas Ministrui pirmininkui, 1938-07-04, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumeruoti].

⁴³ Vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. 35, 1935-06-26, in: *LCVA*, f. 377, ap. 5, b. 279, l. 86.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Pavardžių komisijos posėdžių protokolai, 1935 m. sausis – kovas, in: *LNMMB*, f. 111, b. 161.

⁴⁶ Vytauto Krasnicko laiškas Antanui Saliui, 1935-03-26, in: *LNMMB*, f. 111, b. 25, l. 3.

savo laiške tvirtino, kad jo tėvas „studentaudamas Dorpate ir dalyvaudamas slaptame lietuvių judėjime nemėgdamas savo sulenkintos pavardės, visada vadindavosi Žekoniū“, todėl ir jis, lietuvindamas savo pavardę ir norėdamas pagerbti tėvo atminimą, pageidautų pasivadinti Žekoniū. Jis prašė kalbininko patarimo, ar toks pasirinkimas būtų teisingas pavardės sulietuvinimas⁴⁷. Nekantraujantys susilietuvinti pavardes piliečiai kreipdavosi patarimo ir į tuos, kurie jiems pasirodė esantys klausimo žinovai. Pavyzdžiui, Šiauliuose gyvenantis K. Brazauskas, *Lietuvos aide* perskaitęs Veblaičio straipsnį apie komisijos darbą⁴⁸, nutarė per dienraščio redakciją kreiptis į autorių teiraudamasis, kaip numatoma „atlietuvinti“ jo šeimos narių pavardes – Brazauską, Kanašauską, Peresilevičių⁴⁹.

Apie komisijos darbą ir jos veiklos principus visuomenę pasiekdavo nedaug žinių. Apie tai pasakojo neseniai paminėtas Veblaičio straipsnelis. Autorius supažindino su pavardžių „atlietuvinimo“ principų taikymu. Pasak jo, daroma taip: „Suslavintoms pavardėms, kurioms prikabintos slaviškos priesagos -auskas, -vičius, -skis, -ickas, jos nubraukiamos ir rašomos pagrindinė pavardės lietuviškoji lytis ir kitos, antrinės, lytys, pridodant prie pagrindinės lietuviškąsias priesagas -aitis, -ūnas(-iūnas), -onis(-ionis), -ėnas, -ynas“. Kaip pavyzdį pateikė Beinoravičiaus pavardę, kuria naudojasi 50 šeimų. Jos pagrindinė lietuviška lytimi įvardinta Beinoras, o antrinėmis – Beinoraitis, Beinoriūnas, Beinoris, Beinorėnas, Beinorynas. Tokiu būdu šeimos, turinčios Beinoravičiaus pavardę, ją sulietuvindami galės rinktis „bent iš šešių atlietuvintos pavardės lyčių“, o tai savo ruožtu net padidins lietuviškų pavardžių įvairovę. Tuo tarpu pavardės, kažkada buvusios išverstos iš lietuvių į slavų kalbas, yra „atverčiamos atgal“: pavyzdžiui, Jastšembskis verčiamas į Vanagą, Bžozauskas į Beržinį, Golembauskas į Balandį ir t. t. O lietuviškos pavardės taisomos tik tos, kurios buvo kažkieno užrašytos „ne pagal lietuviškąjį tarimą“: pavyzdžiui, Levgovdas taisomas į Liaugaudą, Doviatas – į Daujotą, Giačas – į Gečą ir t. t.⁵⁰

Naujo pavardžių įstatymo priėmimas. Pavardžių įstatymo sumanymas gimė ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Tuo metu veikė dar 1922 m.

⁴⁷ Stasio Žakevičiaus laiškas Antanui Saliui, 1937-11-11, in: *LNMMB*, f. 111, b. 25, l. 1.

⁴⁸ Petras Veblaitis, „Kaip rengiamos pavardės ir vietovardžiai atlietuvinimui“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1935-07-11, Nr. 156, p. 7.

⁴⁹ K. Brazausko laiškas Petruui Veblaičiui, 1935-07-14, in: *LNMMB*, f. 111, b. 149, l. 1.

⁵⁰ Petras Veblaitis, *op. cit.*, p. 7.

priimtas pavardžių keitimą reglamentuojantis teisės aktas, kurio atsiradimo aplinkybes aptarėme. Vykstant pasirengimui sulietuvinti gyventojų pavardes netrukus buvo suvokta, kad vien tik keičiant pasus, automatiškai sulietuvinti pavardžių nepavyks – reikia įstatymo, kuris tai detalai reglamentuotų, o senasis teisės aktas nebetiko. Todėl VRM buvo parengtas naujo teisės akto projektas, kuris reglamentavo pavardžių keitimą. Ministras Steponas Rusteika 1935 m. kovą, pateikdamas ministrui pirmininkui parengtą Pavardžių įstatymo projektą, teigė, kad jo priėmimas siejamas su naujų vidaus pasų piliečiams išdavimu, todėl įstatymas turėtų įsigaliooti iki prasidės jų išdavimas, kuris numatytas tų pačių metų rudenį. Kadangi VRM, ministro žodžiais, „jau šiomis dienomis“ ketino pradėti pavardžių žodyno spausdinimą, ji norėjo gauti pateiktam įstatymo projektui principinį pritarimą⁵¹.

Pateiktą įstatymo projektą lydėjo aiškinamasis raštas, kuriame teisės akto autoriai taip grindė lietuviškų pavardžių sutvarkymo būtinumą: „Senovės lietuvis savo siela ir išviršine kultūra buvo grynai lietuviškas. Kalbėjo dideliai sena lietuvių kalba, mąstė ir jautė lietuviškai, gyveno aplinkumoje, kurios siela ir dvasia buvo lietuviška, vadinosi gražiu lietuvišku prasminiu vardu. Kai ilgainiui Lietuva turėjo stoti į rungtynes su kitomis tautomis ir savo politinę ekspansiją išplėtė ant jų, tų svetimų tautų dvasia ir žodis ėmė skverbtis Lietuvon tuo labiau, jog senovės Lietuvos valstybė vesdama su vakarais, o vėliau ir su rytais žūtibūtinus karus, tesirūpino vien savo karinės jėgos plėtosena, ne tiek kreipiama dėmesio į tautinės lietuvių ugdyimą, tik karinės ekspansijos sumetimais ir valstybine kalba buvo ne lietuvių, bet gudų“. Teigta, kad gudų kalba pirmiausia ir „sugadino senovės lietuvių pavardes“, pridėdama joms priesagą *-vič*, pavyzdžiui, *Rymovidovič*, *Koncevič*, *Vilkolevič*. Vėliau Lietuvos kilmingųjų tarpe įsigalint „lenkų kalbai ir dvasiai“, ėmė gausėti lietuviškų pavardžių su lenkiškomis galūnėmis *-owski*, *-evski*, *-ski*, *-icki*, XVIII ir XIX a. „lenkystei Lietuvoje triumfojant, lietuviški Žvirbliai išvirsta į Vrublevskius, Aukštikalniai – į Vysokogurskius, Vilkai – Vilčinskius“ ir t. t. Taip atsirado „visa galybė nutautintųjų lietuviškų pavardžių“⁵².

Oponuojant visuomenėje egzistuojančioms abejonėms dėl pavardžių „atlietuvinimo“ būtinumo ir svarbos, buvo pabrėžta, kad tai yra svarbus integralus lietuvių tautinės valstybės kūrimo ir net lietuvių tautinės tapatybės

⁵¹ VRM raštas Ministrui pirmininkui, 1935-03-12, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 5, b. 512, [lapai nenumeruoti].

⁵² Pavardžių įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 1935-03-12, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 5, b. 512, [lapai nenumeruoti].

saugos klausimas. Abejojantiems šio žingsnio būtinumu buvo pareikšta, kad „nutautintos pavardės“ yra akivaizdus įrodymas „buvusio didelio tautinio silpnumo“. Pavardžių „atlietuvinimas“ metaforiškai pristatytas kaip „tautinio kūno“ sveikatos klausimas. Tautą metaforiškai pristatant kaip gyvą kūną, teigta, kad jis buvo „susirgęs“ ir dėl „ligos“ praradęs atsparumą pasidavė svetimoms įtakoms, ko viena iš pasekmių – nutautintos pavardės. Diagnozavus, kad „tautinis kūnas sveiksta dabar“ dėl to, jog pavyko išsivaduoti nuo „išorinės svetimės priklausomybės“, buvo pabrėžta, kad yra būtina išsivaduoti ir „nuo vidujinės priklausomybės“ – reikia „atlietuvininti“ pavardes. Motyvuojant, kad piliečių tautinis sąmoningumas nėra didelis, pavardžių „atlietuvinimą“ siūlyta įgyvendinti privaloma tvarka: „Bet kadangi vidujis susipratimas ir tautinis dvasinis įsisąmoninimas nėra pas mus dar toks didelis, tai ir nutautintųjų pavardžių atlietuvinimas, pagal teikiamą pavardžių įstatymo projektą, numatomas privalomas“. Kartu su pavardžių „atlietuvinimu“ buvo numatyta ir „negražios reikšmės“ pavardžių (pavyzdžiui, *Blusius, Ubagas, Asilas* ir kt.) pasikeitimo galimybė⁵³.

Pateiktas įstatymo projektas Vyriausybėje įstrigo. Galime tik daryti prielaidą, kodėl taip atsitiko – valdantysis elitas dvejojo, ar „atlietuvinant“ pavardes dera taikyti prievartą ir keisti pavardes privaloma tvarka. Be to, čia prisidėjo ir ministrų kaita – 1935 m. rudenį vidaus reikalų ministrą Steponą Rusteiką pakeitė Julius Čaplikas. Pastarasis 1937 m. sausio 18 d. ministrui pirmininkui vėl pateikė svarstyti Pavardžių įstatymo projektą aiškindamas, kad jis parengtas ruošiantis šalies gyventojams išduoti naujus vidaus pasus, todėl turėjo įsigalioji iki bus pradėtas pasų išdavimas⁵⁴. Tai buvo senasis, mūsų jau minėtas įstatymo projektas, kurį lydėjo net senasis aiškinamasis raštas⁵⁵.

Pavardžių įstatymo projekte konstatuota, kad šio teisės akto tikslas – „lietuvių nutautintų pavardžių atlietuvinimas ir sugadintųjų ir negražios reikšmės pavardžių ištaisymas“⁵⁶. Projekte numatyta, kad pavardes „atlietuvinins“ pasus išduodančios įstaigos, remiantis Ministrų kabineto parengtu pavardžių žodynu. Teisės akto projekto rengėjai vadovavosi nuostata, kad pavardės sulietuvinimas yra privalomas ir nepriklauso nuo asmens valios –

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ VRM raštas Ministrui pirmininkui, 1937-01-18, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 935, l. 308.

⁵⁵ Pavardžių įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 1937-01-18, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 935, l. 372–374.

⁵⁶ Pavardžių įstatymo projektas, 1937-01-18, in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 935, l. 369.

nori savo pavardę jis sulietuvinti ar ne. Šis įstatymo projektas reglamentavo ir pavardžių pasikeitimo tvarką, užkirsdamas kelią tai padaryti tik tiems, kurie buvo nuteisti realia įkalinimo bausme. Siūlyta supaprastinti sprendimo dėl pavardžių pakeitimo tvarką „nuleidžiant“ sprendimo priėmimo lygmenį – pagal galiojančią tvarką tai buvo Ministrų kabineto kompetencijos klausimas, o projektas siūlė jį perduoti vidaus reikalų ministro kompetencijai. Norėjęsi atkreipti dėmesį į projekto 14 straipsnį, kuris skelbė, kad „prašomoji nauja pavardė negali būti paimta kurio nors žinomo veikėjo ar senos garsios giminės“⁵⁷.

Šį įstatymo projektą 1937 m. sausio 28 d. apsvaustė Ministrų kabineto nariai, posėdžiui pirmininkaujant šalies prezidentui Smetonai. Vyriausybės nariai, aptarę projektą, nutarė jį gražinti vidaus reikalų ministrui taisyti, atsižvelgiant į posėdžio metu išsakytas pastabas. Pirmiausia akcentuota, kad lietuvinamos tik „nutautintos lietuvių pavardės“, o tai reiškė, kad svetimšalių ir kitataučių pavardės liks nelietuvintos. Buvo pasiūlyta tokia pavardžių „atlietuvinimo“ tvarka: pasą išduodanti įstaiga asmeniui, kurio pavardė lietuvinama, turės pasiūlyti lietuvišką pavardę pasirinkti iš Ministrų kabineto patvirtinto pavardžių žodyno. Jei asmuo per 6 mėnesius neišsirenka naujos pavardės formos, tuomet ją, savo nuožiūra, parinks pasą išduodantis pareigūnas. Tačiau jei asmuo nesutiks su parinkta pavarde, jis galės įstaigai įteikti protestą ir jo pavardė liks tokia, kokia yra. Jei asmuo pageidaus, greita sulietuvinamos pavardės galės būti įrašyta ir jo senoji pavardė – dvigubą pavardę gaus ir žmona, tačiau vaikai gaus jau tik sulietuvinamas pavardes. Minėjome, kad projekte buvo draudimas keičiant pavardę naują pasirinkti kokio nors „žinomo veikėjo ar senos garsios giminės“. Buvo nurodyta šią nuostata patikslinti: istoriškų pavardžių sąrašą nustatys Ministrų kabinetas. Vyriausybės nariai nutarė sušvelninti reikalavimą, kuris užkirto kelią nuteistiems įkalinimo bausme pasikeisti pavardę – pasiūlytas tik ribojantis 5 metų terminas po bausmės atlikimo⁵⁸. Svarbiausia Vyriausybės išsakytose pastabose buvo tai, kad apsispręsta lietuvininti tik etninių lietuvių pavardes ir atsisakyta visuotinio privalomo pavardžių sulietuvinimo – asmuo įgijo apsisprendimo teisę.

1937 m. kovo 25 d. vidaus reikalų ministras Julius Čaplikas ministrui pirmininkui įteikė, kaip teigta, „pagal Ministerių Kabineto pageidavimus

⁵⁷ *Ibid.*, l. 369–371.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, 1937-01-28, in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 946, l. 10.

perredaguota“ naują Pavardžių įstatymo projektą. Šikart aiškinamajame rašte pabrėžta, kad šiuo įstatymu siekiama atlietuvinti ir ištaisyti tik lietuvių pavardes ir tai nelies lenkų, rusų, vokiečių, žydų ir kt. tautybių asmenų pavardžių. Bus ištaisytos visos sugadintos, tarmiškos, netaisyklingai rašomos ir negražios reikšmės pavardės, pateikiant pavyzdžius: sugadintomis pavardėmis laikomos pavardės *Avdėjus, Dowgerdas, Giedroicas* – jos taisomos į *Audiejus, Daujotas, Giedraitis*; tarmiškomis laikomos pavardės *Aimutis, Cijūnaitis, Ūndriūnas, Ūžolas* – jos taisomos į *Eimutis, Tijūnaitis, Andriūnas, Ažuolas*; netaisyklingai rašomomis laikomos pavardės *Kontrymas, Kriaučunas, Rymša, Smylga* – jos taisomos į *Kantrimas, Kriaučiūnas, Rimša, Smilga*, o negražios reikšmės asmenavardžių pavyzdžiais pateiktos *Asilavičiaus* ir *Blusiaus* pavardės⁵⁹.

Pavardžių „atlietuvinimą“ ir ištaisymą siūlyta patikėti vidaus pasus išduodančioms įstaigoms. Įstatymo projektas numatė, kad pasą išduodanti įstaiga asmeniui, kurio pavardė lietuvinintina, turės pasiūlyti lietuvišką pavardę pasirinkti iš atlietuvintų jo pavardės formų, kurios bus nurodytos Ministrų kabineto patvirtintame pavardžių žodyne. Pavyzdžiui, pilietis Dainauskas galės pasirinkti ne bet kokią kitą lietuvišką pavardę, o tik iš „atlietuvintų“ savo pavardės formų, kurios bus pateiktos žodyne, jo atveju tik iš šių variantų: *Dainys, Dainius, Dainaitis, Dainiūnas, Dainionis, Dainėnas, Dainynas*. Jei asmuo per 3 mėnesius neišsirinks „atlietuvintos“ pavardės formos, tai ją iš pavardžių žodyno savo nuožiūra parinks pasą išduodanti įstaiga. Jei asmuo nesutiks su parinkta pavarde, tai jis galės per vieną mėnesį įteikti įstaigai protestą ir jo pavardė liks nesulietuvinta, o jei įstaiga protesto nesulauks, surašys pavardės „atlietuvinimo“ aktą ir nauja pavardė bus įteisinta jos paskelbimu *Vyriausybės žiniose*⁶⁰. Aiškinamajame rašte pabrėžta, kad „pavardės atlietuvinimas paliekamas asmens laisvam apsisprendimui“, tačiau turės būti ištaisytos visos pavardės, kurios „sugadintos, tarmiškai ir netaisyklingai rašomos“ – net tų, kurie nesutinka savo pavardes atlietuvinti, pavyzdžiui, *Drusutavičių* taisant į *Drąsutavičių*. Piliečiui prašant, greta „atlietuvintos“ pavardės buvo galima įrašyti ir jo senąją pavardę, pavyzdžiui – *Balčius (Balčiauskas)*. Tokią dvigubą pavardę gaus ir žmona, tačiau jų vaikai turės jau tik vieną „atlietuvintą“ pavardę. Pažymėta,

⁵⁹ Pavardžių įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 1937-03-25, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumuoti].

⁶⁰ Pavardžių įstatymo projektas, 1937-03-25, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumuoti].

kad „lietuvių pavardžių sutvarkymas yra valstybės reikalas“, todėl pavardžių sulietuvinimo procedūras atliekantys asmenys bus atleisti nuo visų valstybinių mokesčių rinkliavų už biurokratinės paslaugas⁶¹.

Aptariamasis įstatymo projektas reglamentavo ir pavardžių keitimo tvarką. Kaip teigta teisės akto projekte, pavarde bus galima keisti „dėl svarbių priežasčių“, o sprendimo dėl prašymo patenkinimo teisė suteikiama vidaus reikalų ministru. Numatyta, kad pavardės negalės pasikeisti asmenys, kurie „yra bausti už garbę žeminančius nusikaltimus“ (vagystės, svetimo turto pasisavinimas ir t. t.) įkalinimu ir nuo bausmės atlikimo dar nėra praėję 5 metai. Be to, keičiantis pavardę asmuo negalės pasirinkti „istoriškų pavardžių“, kurių sąrašą nustato Ministrų kabinetas⁶². Projekto autoriai siekė pavardžių keitimą padaryti piliečiams lengviau prieinamą, todėl siūlė norinčiuosius keisti pavardes atleisti nuo valstybinių rinkliavų mokėjimo ir palikti mokesį tik už vieną skelbimą *Vyriausybės žiniuose* vietoje esamų dviejų⁶³.

Tačiau ir šis „pagal Ministerių Kabineto pageidavimus perredaguotas“ įstatymo projektas Vyriausybėje įstrigo. Panašu, kad niekas jo net nesvarsė, o klausimą apskritai atidėjo. Sunku atsakyti, kodėl taip susiklostė. Tačiau visuomenė, tiksliau – jos socialiai aktyvi ir tautiškai angažuota dalis, laukti nenorėjo ir Seimo narių iniciatyva buvo parengtas naujas Pavardžių įstatymo projektas. Seimo narys, pedagogas ir Lietuvos tautininkų sąjungos narys Mėčius Kviklys 1937 m. lapkričio 11 d. parlamente pristatė Pavardžių įstatymo projektą, po kuriuo pasirašė 25 Seimo nariai. Nepavyko nustatyti, kas buvo šio projekto autoriai ir nuo ko apskritai ši iniciatyva prasidėjo, tačiau akivaizdu, kad Kviklys šioje istorijoje suvaidino ne antraplanį vaidmenį.

Parlamente pristatytą teisės akto projektą sudarė trys dalys: „lietuvių nutautintų pavardžių atlietuvinimas ir ištaisymas“, „pavardžių keitimas“ ir „pavardžių gavimas“. Tokiu būdu norėta reglamentuoti visus su pavardžių keitimu ir jų suteikimu susijusius atvejus, tačiau pagrindinis dėmesys buvo skirtas lietuviškų asmenvardžių „atlietuvinimui“. Pristatydamas projektą Kviklys pabrėžė, kad jis „pateiktas paties gyvenimo“, nes „atsiranda visa eilė taurių lietuvių, kurie nebenori, kad nepalankių istorinių aplinkybių sužalota jų pavardė kas kartą primintų jam ir kitiems anuos sunkiuosius tautai

⁶¹ Pavardžių įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 1937-03-25, [lapai nenumeruoti].

⁶² Pavardžių įstatymo projektas, 1937-03-25, [lapai nenumeruoti].

⁶³ Pavardžių įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 1937-03-25, [lapai nenumeruoti].

laikus“, todėl valstybė tokiems „turi ateiti į pagalbą“ ir sudaryti „kiek tiktai galima, palankesnes sąlygas jo nutautintai pavardei atlietuvinti“. Tvirtindamas, kad „lietuviškųjų pavardžių apsamanojimo svetimybėmis pradžia siekia gana senus laikus“, o to priežastis – „gudiškoji, vėliau lenkiškoji įtaka“, jis trumpai apžvelgė istorines aplinkybes, dėl kurių lietuviški asmenvardžiai buvo suslavinti arba germanizuoti, pastebėdamas, kad jei didikai pavardes slavino savo noru, tai valstiečių pavardes iškraipė „sulenkėję klebonai, vargoninkai“. Seimo narys priminė, kad šalyje užrašytos 52 962 lietuvių naudojamos pavardės, iš kurių 10–15 % yra nutautintų. Atkreipdamas dėmesį į tai, kad nutautėjimas palietė nemažą skaičių lietuviškų pavardžių, pabrėžė: „Pavardė – lietuvių antraštė. Lietuvių savigarda reikalauja nusivalyti nuo tų atneštų iš svetur dulkių. [...] Svetimų užvilktą rūbą – pavardę – kiekvienam turinčiam nutautintą pavardę dera numesti“⁶⁴.

Kritikuodamas tuos, kurie nenori suprasti pavardžių atlietuvinimo reikalingumo ir laiko tai beprasme užgaida („zabova“) ar radikalia lietuviško nacionalizmo apraiška („ultra šovinistiniu tautiniu pasireiškimu“), Kviklys įrodinėjo, kad panaši pavardžių tvarkymo praktika esanti Estijoje ir Švedijoje bei tvirtino, jog Vilniaus krašte lenkai esą net persekioja lietuvių kunigus, jei šie nesulenkina lietuviškų pavardžių. Jis pabrėžė, kad prievartos tvarkant pavardes nebus: šalyje neketinama lietuvininti kitataučių pavardžių, o lietuviai galės laisvai apsispręsti – „kam taip labai patinka ovskiai, icikiai, skiai, tegul pasilieka“⁶⁵. Šiame projekte taip pat buvo nuostata, kad keisdamas pavardę asmuo negalės pasirinkti „istoriškų pavardžių“, kurių sąrašą patvirtins Ministrų kabinetas, o tai daroma siekiant tuos asmenis pagerbti⁶⁶.

Pristatant įstatymo projektą pažymėta, kad norintys „atlietuvinti“ pavardes ir jas pasikeisti į lietuviškas yra atleidžiami nuo tokiais atvejais įprasto žyminio ir kitų mokesčių valstybei. Pripažįstant, kad valstybei šios procedūros kainuos, pastebėta: „Valstybė, norėdama, kad greičiau pats lietuviškas gyvenimas būtų nukreiptas nuo svetimos įtakos, atrodo, gerai padarys, jei tam reikalui nepagailės lėšų“⁶⁷. Trumpai tariant, tautinę valstybę kuriančiam politiniam režimui priminta jo pareiga sudaryti kuo palankesnes sąlygas, kad tautiškumo idealai būtų įkūnyti kasdieniame gyvenime.

⁶⁴ 54-as Seimo posėdis, 1937-11-11, in: *Seimo stenogramos. Trečioji paprastoji sesija: 1937. IX.7–1937.XII.6. Pirmoji nepaprastoji sesija: 1937.XII.7–1937.XII.22*, Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1937, p. 85.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 86.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 87.

⁶⁷ *Ibid.*

Diskusijų Seime metu abejojančių šio įstatymo būtinumu nebuvo, tačiau buvo išsakyta nemažai pastabų dėl teisinių formuluočių ir projekte reglamentuotų praktinio įgyvendinimo aspektų – pavyzdžiui, priminta, kad dar nėra projekte minimų lietuviškų pavardžių žodyno ir istorinių pavardžių sąrašo. Seimo narys Antanas Merkys, nepagalijęs kritikos teisei projekto pusei, pridūrė girdėjęs, kad panašaus turinio įstatymo projektą rengia ir Vyriausybė. Todėl jis pasiūlė svarstymą atidėti ir palaukti, kol savo projektą pateiks Vyriausybė, kad tada projektus būtų galima sugretinti ir svarstyti kartu⁶⁸. Seimo narys ir tuo pat metu vidaus reikalų ministras Julius Čaplikas patvirtino, kad pavardžių įstatymo projektas jau seniai rengiamas jo ministerijoje ir šiedu projektai yra labai panašūs. Pritardamas Merkio pasiūlymui, jis pasiūlė išrinkti Seimo narių komisiją, kuri kartu su Vyriausybės atstovais pasirūpintų įstatymo projekto parengimu. Atmesdamas kaltinimus, kad šalyje vilkinamas pavardžių įstatymo parengimas, jis atkirto, kad kas tik norėjo sulietuvinti savo pavardes, tas galėjo tai padaryti, nes tvarka, kaip tai galima padaryti, įstatymiškai reglamentuota. Perspėjo, kad praktinis įstatymo įgyvendinimas nebus toks greitas, nes „kartais įstatymas yra labai gražus, bet leidžiant įstatymą taip pat reikia pagalvoti, iš kur paimti lėšų tam įstatymui vykdyti“, ir pridūrė, jog ir pavardžių žodyno teks dar palaukti, nes jo rengimas „jau yra gerokai įpusėjęs, bet ligi spausdinimo dar toli gražu“, o leidyba taip pat pareikalaus laiko. Čaplikas suabejojo, kad išties derėtų norinčiuosius sulietuvinti savo pavardes atleisti nuo žyminių mokesčių ir akcentavo, kad apskritai įstatymo įgyvendinimas brangiai kainuos. Pripažindamas, kad įstatymo projektas yra svarstytinas, į pastabas dėl užsitetusio pavardžių klausimo sprendimo pareiškė, kad „yra daug svarbesnių ir būtinų dalykų, kurių šių dienų gyvenimas reikalauja“⁶⁹.

Į ministro pastebėjimus dėl įstatymo įgyvendinimo kaštų reagavo Seimo narys Pranas Gilvydis ir teigė, kad į pavardžių atlietuvinimo klausimą negalima „žiūrėti grynai ūkišku požiūriu“, bet privalu žvelgti „iš valstybingumo, iš tautinės ambicijos aspekto“. Jis pabrėžė: „Mūsų istorijos eigoj lietuviškos pavardės sąmoningai ir nemokamai buvo gadinamos, mes jas taip pat sąmoningai ir nemokamai turime pataisyti, atlietuvinti, neatsižiūrėdami į jokių ūkiškų išskaičiavimus“⁷⁰. Apskritai Seimo nariai ragino ne-

⁶⁸ *Ibid.*, p. 87–89.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 89.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 91.

beatidėlioti su pavardžių įstatymu ir tvirtino negalintys suprasti, kodėl jis iki šiol nepriimtas. Juozas Laukaitis pareiškė, kad visuomenė daug metų nekantraudama laukia šio įstatymo priėmimo ir yra nepatenkinta, jog taip ilgai delsiama. Jis net kaltino Vyriausybę, kuri „jau keleri metai pavardžių įstatymą marinuoja“⁷¹. Reaguodamas į šiuos Seimo narių pareiškimus dėl užvilkinoto pavardžių įstatymo klausimo Čaplikas teisinosi galinčių rengti teisės aktus specialistų trūkumu, noru šį įstatymą kuo tiksliau suderinti su kitais teisės aktais, būtinybe pirmiausia priimti pasų įstatymą ir įrodinėjo, kad jis kaip ministras regintis ir „svarbesnių, didesnių dalykų“⁷².

Ministro argumentai Seimo narių neįtikino – dominavo nuostata pavardžių įstatymo klausimą spręsti neatidėliojant. Jie šiuo požiūriu buvo beveik vieningi – nebuvo skirties tarp valdančiajai tautininkų partijai priklausančių narių ir tų, kuriems buvo artimesnė opozicinė laikysena. Arčiau opozicijos nei valdžios esantys ir parlamente dirbantys kunigai Juozas Laukaitis ir Mykolas Gilys aktyviai agitavo už įstatymo priėmimą pateikdami nacionalistinio turinio argumentus. Pavyzdžiui, Gilys pavardžių „atlietuvinimo“ sumanymą pateikė kaip autentiškos lietuviškos tapatybės atkūrimo, tautinės savimonės ir savigarbos klausimą⁷³. Seimo nariai pripažino įstatymo projektą svarstytinu ir išrinko 5 parlamentarų komisiją, kuriai pavedė įvertinti nuskambėjusias pastabas bei pasiūlymus ir parengti įstatymo projektą, kuris būtų pateiktas svarstyti Seime⁷⁴. Pridursime, kad šioje Seimo narių komisijoje buvo ir minėti Laukaitis su Giliu.

Pavardžių įstatymo priėmimas užsitęsė. Kai šio įstatymo projektai, lydimi svarstymų, 1937–1938 m. keliavo valdžios koridoriais, viešojoje erdvėje jau nebuvo tokių plačių diskusijų kaip 1933 m. – įstatymo priėmimu suinteresuotos pusės gyveno laukimu ir net galėjo susidaryti išpūdis, kad tokia padėtis visus tenkina. Nekantraujančiųjų poziciją tautininkų spaudoje išreiškė pedagogas Juozas Rainys: „Laukimu piliečiui lengva pateisinti savo nerangumą, o valdžios pareigūnui yra kuo nuraminti interesantą“. Visuomenės romumas jį net stebino: „Visuotinė kultūrinė blogybė, visuotinis reiškinyis ir tuo pačiu iki šiol toks abejingumas. Faktiškai čia, rodos, turėtų prabilti tautinės ambicijos balsas“⁷⁵.

⁷¹ *Ibid.*, p. 92.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*, p. 93–94.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 95.

⁷⁵ Juozas Rainys, „Atlietuvinimo reikalu“, in: *Akademikas*, Kaunas, 1938, Nr. 8, p. 195.

Rainys atstovavo tą tautininkų dalį, kuri pavardžių įstatymo priėmimą laikė pirmąjį klausimu ir skubino jo pasirodymą. Jiems pavardė buvo tiek pilietybės žymuo („kaip neatskiriamas piliečio sąvokos elementas“ – lietuviškai skambanti pavardė kaip Lietuvos pilietybės patvirtinimas), tiek ryšio su tauta išraiška ir priklausomybės tautinei bendruomenei patvirtinimas. Būtent remiantis pastaruoju požyriū buvo įrodinėta, kad pavardės (kuri, kaip teigta, liudija tautybę) klausimas yra jau ne tik asmeninis, bet ir visos tautos reikalas, o pagarba pavardei (veikia santykis su ja) yra pagarbos savo etnosui išraiška („kiek yra gerbiama savoji kiltis, savo senovės palikimas ir tėvų bei protėvių atmintis“)⁷⁶. Trumpai tariant, visuomenei siūsta tokia žinia: jei esi tikras lietuvis, tai privalai imtis žygių, kad tavo pavardė būtų lietuviška, o jei ji su „svetimomis apnašomis“ – tavo, kaip „tikro lietuvi“, pareiga ją „nuvalyti“.

Pastebėsime, kad šios Švietimo ministerijos pareigūno Rainio mintys nebuvo itin originalios. Tokios idėjos skambėjo ir anksčiau, tačiau jis jas bandė conceptualizuoti ir įtraukti į įsivaizduojamą teorinį lietuviško nacionalizmo diskursą. Nauja buvo tai, kad Rainys piršo mintį, jog pavardžių lietuvinimą būtų galima paversti mobilizacine etninės bendruomenės kampanija – tuo, ką jis pavadino „tautinio aktyvumo eksperimentu“⁷⁷. Galima numanyti, kad jo įsivaizdavimu ši kampanija galėjo veiksmingai pasitarnauti ne tik lietuvių etnoso telkimui ir tautinės savimonės stiprinimui, bet ir virsti „svetimiems“ skirta manifestacija, parodančia etnoso pasirengimą ginti savo tapatybę ir lietuviško nacionalizmo idealus.

Pastebėsime, kad Rainio kaltinimai visuomenei abejingumu buvo perdėti, o pavardžių sulietuvinimas ir be valdžios pastangų, ir jai visai to nesitikint, tuo metu ėmė įgyti kampanijos bruožų. Visuomenės siekį „atlietuvininti“ pavardes suaktyvino 1938 m. kovą išstikusi santykių su Lenkija krizė, kilusi po to, kai Lenkija 1938 m. kovo 17 d. Lietuvos vyriausybei įteikė ultimatumą, reikalaujantį nedelsiant su ja užmegzti diplomatinius santykius, o atsakius tai padaryti, pagrasino karo paskelbimu. Lietuva buvo priversta ultimatumą priimti, o šalyje tai sukėlė patriotinių ir antilenkiškų nuotaikų bangą. Šis įvykis paskatino kolektyvines pavardžių sulietuvinimo iniciatyvas, kurias pirmiausia pademonstravo tautiškai angažuotos ar su valdančiąja politine jėga susijusios organizacijos, jėgos struktūrų atstovai ir paramilitarinės organizacijos. Pavyzdžiui, VDU studentų korporacija „Ramuva“ nusprendė „atitaisyti savo narių suslavintas ir sugadintas

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

pavardės⁷⁸, karo aviacijos karininkų grupė pareiškė norinti „nusikratyti sve-timybes nuo savo pavardžių“⁷⁹. Tarp tada pareiškusiųjų kolektyvinių pageida-vimą sulietuvinti savo pavardes buvo ir Klaipėdos pašto tarnautojai⁸⁰. VDU studentų atsargos karininkų korporacijos „Ramovė“ 1938 m. gegužės 23 d., kreipdamasi į Pavardžių atlietuvinimo komisiją, prašydama patikrinti savo visų narių pavardžių lietuviškumą ir nurodyti, „kaip sugadintos pavardės turi būti atlietuvintos“, taip aiškino savo norą: „Lietuvos studentija nori sto-vėti lietuvių dvasios ir kultūros ugdymo avangarde. [...] „Romuvos“ korpo-racija, norėdama pabrėžti ypatingą prisirišimą prie savo krašto laisvės, nutarė šiais metais atlietuvinti visų narių pavardes. Mes manome, kad visi lietuviai tegali turėti tik lietuviškas pavardes. [...] Užaugę laisvoje Lietuvoje ir būdami lietuviai, mes jaučiame gėdą nešioti -auskus, -evičius, -eckus, -ickus ir kt.“⁸¹

Politinis režimas dėl savo paties vangumo buvo netikėtai užkluptas staiga plūstelėjusios patriotinių nuotaikų apimtų piliečių bangos, norėjusių susilietuvinti pavardes. 1938 m. balandį vidaus reikalų ministras Silvestras Leonas kreipėsi į Vyriausybės vadovą atkreipdamas jo dėmesį, kad „dau-gelis susipratusių lietuvių, pažadintų paskutinių mūsų Valstybės ir lietuvių Tautos išgyventų įvykių“, kolektyviai ir pavieniui kreipiasi į VRM „norėda-mi kuo greičiausiai atsilietuvinti savo suslavintas pavardes, kurios visiems primena buvusius mūsų Tautos priespaudos laikus“. Tačiau pagal galiojan-čią tvarką tai brangiai kainuoja: skelbimai *Vyriausybės žiniose* – 70 Lt, vals-tybės rinkliava už prašymus – 15 Lt, be to, dauguma žmonių turi ir kitų su pavardės keitimu susijusių išlaidų. Pastebėdamas, kad „pavardžių atlietu-vinimas ir sutvarkymas yra Valstybės reikalas ir Tautos savigarbos dalykas“ ir „kad šis didelis žmonių patriotiškumo pareiškimas būtų ko lengviausio-mis sąlygomis patenkintas“, o daugumą norinčiųjų „atlietuvinti“ pavardę atgraso dideli mokesčiai, siūlė panaikinti arba sumažinti mokesčių už skel-bimus *Vyriausybės žiniose*⁸².

⁷⁸ VDU studentų korporacijos „Ramuva“ raštas Pavardžių atlietuvinimo komisijai, 1938-05-18, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumuoti].

⁷⁹ Karo aviacijos viršininko raštas VRM Administracijos departamento direktoriui, 1939-03-24, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 144, l. 13.

⁸⁰ Pavardžių komisijos raštas Klaipėdos paštui, 1938-06-28, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumuoti].

⁸¹ VDU studentų atsargos karininkų korporacijos „Ramovė“ raštas Pavardžių atlietu-vinimo komisijai, 1938-05-23, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumuoti].

⁸² VRM Administracijos departamento raštas ŠM Kultūros departamentui, 1938-05-17, in: LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 38, [lapai nenumuoti].

Kaip jau buvo minėta, Pavardžių įstatymo projekto rengimas užsitęsė. Tik 1938 m. gruodžio 6 d. Seime šio teisės akto rengimo komisijos pirmininkas Kazys Statulevičius pristatė, jo žodžiais tariant, jau „visai kitą įstatymo projektą, negu buvo įteiktas Seimo narių grupės projektas“. Jis pažymėjo, kad rengiant šį įstatymą atsižvelgta į prieš metus parlamente išsakytas pastabas, derinta su kitais teisės aktais, jį ruošiant daug pasidarbavo kalbininkas Antanas Salys ir Valstybės tarybos narys teisininkas Juozas Papečkys. Statulevičius pasakojo, kad ypač daug buvo diskutuota dėl įstatymo 18 straipsnio, reglamentavusio asmens galimybę nesutikti su savo pavardės taisymu ir jo atsisakyti. Vyriausybę atstovaujantis VRM Administracijos departamento direktorius A. Survila prašydamas Seimo narius pritarti įstatymo priėmimui pažymėjo, kad jis pakeis nuo 1922 m. veikiančią „gerokai pasenusią“ ir „nemažai trūkumų“ turintį teisės aktą, pagal kurį pavardės pakeitimo procedūra yra ilga ir sunki. Statulevičius akcentavo, kad naujasis įstatymas esmingai palengvins pavardžių keitimo procedūrą ir tai bus galima atlikti be jokių išlaidų⁸³. Norinčiųjų pasisakyti už arba prieš įstatymo projektą posėdyje nebuvo – Seimas jį priėmė be diskusijų balsų dauguma⁸⁴.

Palyginus Ministrų kabinete svarstytus projektų ir priimto įstatymo tekstus galima pastebėti, kad galutinis tekstas buvo esmingai redaguotas, detalizuojant pavardžių keitimo procedūrą, tačiau esminės nuostatos liko tos pačios. Įstatymo skyriuje „Pavardžių taisymas“ skelbta, kad „atitaisomos“ lietuvių pavardės, „turinčios slaviškas priesagas“, „verstos į kitas kalbas“ ir „iškreiptos svetimų kalbų įtaka“, o „ištaisomos“ tos lietuviškos pavardės, kurios turi tarmines formas ar neatitinka bendrinės kalbos reikalavimų. Trumpai tariant, įstatymas rūpinosi tik etninių lietuvių pavardėmis. Išskirtinis dėmesys lietuvių etninės bendruomenės narių pavardėms atsispindėjo ir reglamentuojant pavardžių suteikimą nesantuokiniams vaikams: jie galėjo gauti motinos arba tėvo pavardę, tačiau jei tėvas buvo kitos tautybės nei motina, tai nesantuokinis vaikas galėjo gauti tik motinos pavardę⁸⁵. Nors įstatyme tai nebuvo nustatyta, tačiau akivaizdu, kad pirmiausia galvota apie situaciją, kai vaiko motina buvo lietuvė, o tėvas – kitatautis. Įstatymas nenumatė prievartinio pavardės „atitaisymo“ arba „ištaisymo“ – pilietis galėjo oficialiai atsisakyti taisymo, padavęs vidaus reikalų ministrai

⁸³ 106-as Seimo posėdis, 1938-12-06, in: *Seimo stenogramos. Penktoji paprastoji sesija: 1938. IX.15–1938.XII.31*, Kaunas: [Seimo kanceliarija], 1939, p. 97.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 98.

⁸⁵ Pavardžių įstatymas, in: *Vyriausybės žinios*, Kaunas, 1938-12-23, Nr. 629, p. 593–594.

protestą. Manau, kad tokia nesutikimo tvarka neskatinu to daryti. Tuo pat metu įstatymas kaip tik skatino „susitvarkyti“ pavardes, nes siekiantieji jų ištaisymo buvo atleidžiami nuo visų administracinių mokesčių, kuriuos, pavyzdžiui, privalėjo susimokėti tie, kurie norėjo pasikeisti savo „negrąžiai skambančią“ pavardę.

Pavardžių keitimo praktika. Kaip jau buvo minėta, tiek pavardžių įstatymo projektuose, tiek priimtame įstatyme buvo akcentuota, kad lietuvinamos tik etninių lietuvių pavardės. Ar kas nors tikrino etninę kilmę asmens, kuris norėjo įgyti lietuviškai skambančią pavardę? Ar galėjo lietuvišką pavardę įgyti asmuo, jei žinota apie jo nelietuvišką etninę kilmę? Atsakymus į šiuos klausimus mums pateikia Stasio Mirmano, gyvenusio Alytuje, pavardės keitimo istorija. Jis gimė 1914 m. žydų tautybės ir judėjų tikėjimo Dovydo ir Šifros Mirmanų šeimoje, tačiau 1936 m. priėmė krikštą ir tapo kataliku, o 1937 m. liepos 20 d. Alytaus bažnyčioje susituokė su Albina Zebrauskaite. 1937 m. rugsėjį Stasys Mirmanas kreipėsi į Vyriausiąjį tribunolą prašydamas pakeisti jo pavardę, tėvavardį (tėvavardžiu pasirinko savo krikštatėvio vardą) ir pripažinti jį esant lietuvių tautybės – leisti pasivadinti Stasiu Balukevičiumi, Juozo sūnumi⁸⁶. Nežinome, ar visi Mirmano prašymai buvo patenkinti, tiksliau – ar jis atliko visas biurokratinės procedūras, tačiau svarbiausia yra tai, kad valdžios institucijos nematė jokių kliūčių šiuos prašymus patenkinti (išskyrus pastebėjimą, kad vardų keitimas teisiškai nenumatytas) ir interesantui paaiškino, kokius dokumentus turi pateikti ir kokius formalumus privalo atlikti. Atsakydama interesantui VRM pažymėjo: „Jei prašytojas laiko save lietuviu ir jei mano prašyti ir ištaisyti vidaus pase tautybę į „lietuvių“ (čia reikalingas atskiras prašymas), tai reikalinga pavardę pasirinkti lietuvišką, bet ne slavišką“⁸⁷. Ministerijos valdininkams užkliuvo tik slaviška pageidautos pasirinkti pavardės galūnė *-vičius*. Ši istorija parodo, kad susilietuvinti pavardę galėjo iš esmės bet kuris pilietis, jei tik jis deklaruodavo esąs lietuvis – kliūtimi nebuvo net visiems gerai žinoma ir paties interesanto neslepjama nelietuviška etninė kilmė.

Jau minėta, kad vykstant pavardžių įstatymo svarstymui, 1938 m. pavasarį Rainys siūlė pavardžių lietuvinimą paversti etninės bendruomenės

⁸⁶ Stasio Mirmano prašymas vidaus reikalų ministrui, 1937-09-27, in: LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 191.

⁸⁷ VRM Administracijos departamento raštas Alytaus apskrities viršininkui, 1937-11-09, in: LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 191, [lapai nenumeruoti].

kampanija – lietuvių etnosui telkti ir tautinei savimonei stiprinti bei „svetimiems“ skirta manifestacija, parodančia etnosu pasirengimą ginti savo tapatybę ir lietuviško nacionalizmo idealus. Šis pasiūlymas buvo prisimintas 1939 m., kai Pavardžių įstatymas jau veikė ir į valdžios įstaigas ėmė plaukti kolektyviniai prašymai sulietuvinti pavardes. Aktyviausi buvo jėgos struktūrų atstovai – policininkai ir kariškiai. Tautininkų įtakoje esanti spauda ragino šiuo pavyzdžiu pasekti studentų korporacijas, „garsiau ar tyliau pabrėžiančias savo patriotiškumą“. Kartu buvo pastebėta, kad negalima aklaai pasitikėti lietuviškumu tų, kurie toliau „nešioja iškraipytą pavardę“, nors tai lengvai galėtų ištaisyti, nes be vargo gali atsekti, kuris protėvis „dar turėjo gryną lietuvišką pavardę“, o kuris ją „jau apdarkė“⁸⁸.

Nors norinčių susilietuvinti pavardes netrūko, tačiau tautininkų spauda jautė pareigą paraginti visuomenę. Spaudoje agituojuojantieji sulietuvinti pavardes įprastai stodavo į neakivaizdinę diskusiją su skeptiškai nusiteikusiai priešininkais ir bandydavo atremti jų argumentus polemizuodami su įsivaizduojamu priešininku. Pirmiausia būdavo reaguojama į argumentą, kad pavardės skambėjimas neatspindi žmogaus vidinių nuostatų ir svarbiausia yra visus paversti lietuviais savo pasaulėžiūra, o ne pakeisti jų pavardes. Į tai buvo atsakoma, kad tokias mintis pirmiausia populiarina svetur esantys priešai, kuriems „labai rūpi, kad Lietuva nelietuvėtų“. Tikinta, kad pati pavardės lietuvinimo procedūra gali pasitarnauti kaip instrumentas ugdant ar stiprinant lietuvišką savimonę – tapti savotiška lietuviškos tapatybės ugdymo skaistykla⁸⁹.

Į oponentų argumentą, kad ne vienam lietuvių tautinio judėjimo veikėjui jo nelietuviškai skambanti pavardė netrukdė įsitraukti į nacionalinį judėjimą ir ginti lietuvių tautos interesus, buvo atsakyta, kad tai tiesa – „šiandien nieks negali abejoti Gabrieliaus Landsbergio ar Jono Jablonskio lietuviškumu – savo didžiais darbais tėviškei jie tai įrodė“. Tačiau kartu pastebėta, kad pastariesiems buvo sunku pakeisti savo pavardes, o, be to, Gabrielius Landsbergis ir Jonas Jablonskis nesidrovėjo savo raštuose Žemkalnio, Kriaušaičio ar Rygiškių Jono vardais pasivadinti, todėl ir amžininkams nereikėtų drovėtis pasivadinti „skambia gražia lietuviška pavarde ir jei ne kuo kitu, tai bent tuo būdu parodyti savo prisirišimą prie Lietuvos“⁹⁰.

⁸⁸ Dr. Ditė, „Mūsų pavardės“, in: *Akademikas*, Kaunas, 1939-03-15, Nr. 5, p. 84.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 83.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 84.

Kaip minėta, reiškiant pageidavimus susilietuvinti pavardes aktyviausi buvo kariuomenės ir jėgos struktūrų atstovai, teikę kolektyvinius prašymus. Tačiau jie buvo ne vieninteliai tokie. Pavyzdžiui, 1939 m. gegužės pabaigoje VRM Administracijos departamentą pasiekė Pavenčių cukraus fabriko tarnautojų ir darbininkų, norinčių „atitaisyti savo pavardes“, sąrašas⁹¹.

Biurokratinių procedūrų pagal naująją tvarką nesumažėjo, tačiau norinčiųjų pasikeisti pavardę skaičius išaugo. Neturime statistinių duomenų, kiek asmenų nuo 1939 m. pradžios iki 1940 m. liepos pasikeitė pavardę ar darė žingsnius šia kryptimi. Tačiau akivaizdžiai išaugusią tendenciją įrodyti nesunku. Priminsime, kad norintieji pasikeisti pavardę privalėjo patalpinti apie tai informuojantį skelbimą *Vyriausybės žiniuose*. Iki 1939 m. tokio turinio skelbimai *Vyriausybės žiniuose* buvo itin reti – „nugrimzdavo“ bendrame skelbimų skyriuje, o nuo 1939 m. jų į redakciją atkeliaudavo tiek daug, kad leidinyje atsirado specialiai jiems skirtas skyrius. Manome, kad stipriausias katalizatorius, pavardžių keitimui suteikęs masiškumą, buvo naujo įstatymo suteikta galimybė pasikeisti pavardę nemokamai, jei kaitos tikslas buvo jos sulietuvinimas.

Dera pridurti, kad 1939 m. buvo ir prašymų pasikeisti „negražiai skambančias“ pavardes – jei asmeniui atrodė, kad jo pavardė yra pajuokianti, užgauli ar žeminanti. Žinomas atvejis, kai sutapo noras atsikratyti pajuokiančios pavardės ir ją sulietuvinti. Pavyzdžiui, dvigubą pavardę turintis Vladas Gaidys-Gaidamavičius norėjo atsikratyti jam nelietuviškai skambančios pavardės Gaidamavičius ir užgauliai atrodančios pavardės Gaidys ir savo motyvus aiškino taip: „Noriu savo pavardę atlietuvinti. Lietuviška pavardė būtų Gaidys, bet toji pavardė yra pajuokianti: esu vedęs ir jei gimtų duktė, tai vadintųsi Gaidytė, o pradžios mokykloj vaikai ją vadintų jau „vištytė“. Be to, ir suaugę žmonės man pačiam sako: „Gaidy, jau oras pasikeitė, o tu dar negiedi!“⁹²

Vietoje išvadų. Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas, iš vienos pusės, užkirto kelią lietuviškų pavardžių „nulietuvinimo“ tendencijoms (vykstančių tiek išorinių veiksnių, tiek paties asmens iniciatyva), iš kitos pusės, atvėrė galimybę įkūnyti seną lietuvių tautinio judėjimo

⁹¹ AB „Lietuvos cukrus“ Pavenčių cukraus fabriko raštas VRM Administracijos departamentui, 1939-05-25, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 140, l. 101–103.

⁹² Vlado Gaidžio-Gaidamavičiaus prašymas VRM Administracijos departamentui, 1939-03-09, in: *LCVA*, f. 1367, ap. 9, b. 141, l. 137.

veikėjų svajone – „atlietuvinti“ pavardės tų, kurie dėl įvairių veiksnių buvo tokias praradę. Nacionalinė valstybė, orientuota į dominuojančio lietuvių etnoso pozicijos įtvirtinimą, iš esmės skatino piliečius žengti pavardžių sulietuvinimo žingsnį. Todėl priimti pavardžių įstatymai, reglamentavę asmenvardžių keitimo ir įgijimo tvarką, pirmiausia buvo nukreipti į pavardžių sulietuvinimo veiksmą – „autentiško“ lietuviško asmenvardžio atkūrimą. Jie, suprantama, buvo skirti ne tik pavardžių sulietuvinimui, tačiau jų svorio centras buvo būtent čia.

Įstatymai ir jų projektai atspindi ne statišką, o kintančią valdžios poziciją: jei 1922 m. priimtas įstatymas tik suteikė sulietuvinimo galimybę, tačiau norintis ja pasinaudoti pilietis buvo priverstas pats apmokėti visus šio proceso kaštus, tai jau 1938 m. įstatymu pavardės sulietuvinimo išlaidas buvo pasirengusi apmokėti valstybė. Matome, kad pozicija evoliucionavo: nuo sąlygų pavardės „atlietuvinimui“ sukūrimo iki demonstruojamo skatinimo (kuriant kuo palankesnes sąlygas) piliečius žengti šį žingsnį. Tokia pozicijos kaita pirmiausia buvo padiktuota virsmo šalies vidaus politikoje – parlamentarizmo kaitos į autoritarizmą, kurio ideologija buvo lietuviškas nacionalizmas. Būtent išaukęs valstybės dėmesys pavardžių sulietuvinimui demonstravo politinio režimo orientaciją į lietuviško nacionalizmo idealų įgyvendinimą. Kita vertus, valdžia atsispyrė pagundai įvesti privalomą piliečių asmenvardžių sulietuvinimą ir paliko asmeniui apsisprendimo laisvę, o tai diagnozuoja nuosaikų politinio režimo pobūdį. Buvo atsisakyta ir sumanymo lietuvininti kitataučių piliečių pavardes, tačiau tai rodo ne tiek toleranciją tautinių mažumų atstovams, kiek valdančiajam politiniam elitui rūpėjusį lietuviško etnoso dominavimo šalyje įtvirtinimą, kuri turėjo reprezentuoti atstovai su nepriekaištingai lietuviškomis pavardėmis.

Į klausimą, ar pavardžių lietuvinimo procesas buvo tik „iš viršaus“ nuleistas procesas, galima atsakyti, kad tai buvo dvikryptis procesas. Diskusijų dėl lietuviškų pavardžių ketvirtajame dešimtmetyje metu visuomenėje netrūko balsų, raginančių „atlietuvinti“ pavardes, o 1939 m. „iš apačios“ prasidėjo masinis pavardžių lietuvinimas. Sunkiau atsakyti į klausimą, kas stipriausiai skatino pilietį susilietuvininti pavardę. Manome, kad pavardės „atlietuvinimo“ veiksmas tapo patrauklus ne tik tiems, kurie tikėjo tokiu žingsniu atliekantys savo patriotinę pareigą, bet ir tiems, kurie, merkantilinių interesų vedini, tokiu būdu norėjo pademonstruoti savo lojalumą tautinei bendruomenei.

LITHUANISATION OF SURNAMES IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA, 1918–1940

Summary

The article analyses the process of the Lithuanisation of surnames in the Republic of Lithuania between 1918 and 1940. At the end of the nineteenth century, the figures of the Lithuanian national movement identified the fact that Lithuanian personal names are influenced by other languages as a problem: they lose their authentic form and usually acquire a form characteristic of Slavic surnames. Creation of the independent state of Lithuania in 1918 made it possible for Lithuanian personal names to return to their 'authentic' forms. Between 1918 and 1940, the laws that regulated the change of surnames passed in Lithuania were aimed primarily at the restoration of 'authentic' Lithuanian personal names. These laws reflected a change in the government's position: if the law adopted in 1922 only made it possible to Lithuanise the surname, for those who wanted it, the law adopted in 1938 encouraged citizens to do so. The change of position was dictated by the changes in the country's internal politics: the change of parliamentarism to authoritarianism, the ideology of which was Lithuanian nationalism. The increased attention of the authorities to the Lithuanisation of surnames demonstrated the orientation of the political regime towards the realisation of the ideals of Lithuanian nationalism. However, they abandoned the idea of introducing mandatory Lithuanisation of the citizens' personal names and left the freedom of decision to the individual, which points to the moderate nature of the political regime. The idea of Lithuanising the surnames of citizens of other nationalities was also abandoned.